

РОЗДІЛ 7

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 631.158:331.5

Пахуча Е. В.

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Предметом дослідження є аналіз стану аграрного ринку праці, який приймає безпосередню участь у забезпеченні продовольчої безпеки країни, шляхом забезпечення аграрного сектору трудовими ресурсами. У статті проаналізовано основні показники ринку праці в сільській місцевості. Визначено основні причини безробіття і рівень безробіття за рівнем освіти в сільській місцевості. Досліджено стан демографічної ситуації та домінуючі фактори, що зумовили його кількісні зміни. Окреслено основні шляхи вирішення проблеми зростання рівня безробіття сільського населення.

Ключові слова: ринок праці, економічно активне населення, рух населення, зайнятість, рівень безробіття.

Постановка проблеми. Ринок праці виступає тим лакмусовим папірцем ринкової економіки, який гостро реагує на зміну в структурі економіки, професійному і кваліфікаційному складі робочої сили, рівня заробітної плати, освітньої політики. Він віддзеркалює практично всі соціально-економічні явища, які відбуваються в суспільстві, тому відсутність стабільного економічного і соціального розвитку не сприяє ефективному функціонуванню ринку праці, зокрема у сільській місцевості. Останні десятиріччя відзначалися для сільської місцевості зниженням рівня життя, занепадом соціальної інфраструктури, старінням населення, високим рівнем безробіття, трудовою міграцією, спадом продуктивності аграрної праці, відсутністю кваліфікованих кадрів і, як наслідок, здешевленням ціни робочої сили. Саме аграрний сектор економіки відповідає за продовольчу безпеку країни, тому проблеми ринку праці не залишили байдужими вчених і практиків, дослідження яких торкнулися різних сторін сучасного стану ринку праці, піднімаючи питання підвищення продуктивності праці, ефективності використання трудових ресурсів та запровадження комплексного управління зайнятістю населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, які пов'язані з функціонуванням та розвитком ринку праці передусім в аграрному секторі економіки, присвячено широке коло наукових праць. Значну увагу в дослідженні даної проблеми приділили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: С. Брю, Д.П. Богиня, С.Й. Вовканич, М.І. Долішній, О.Гришнова, В.К. Горкавий, Т.А. Заяць, С.М. Злупко, В. Нижник С.П. Качан, Т.І. Олійник, Г. Манків, І.С. Маслова, Л.В. Транченко, І.В. Хлівна, В.М. Шамота, К.І. Якуба, В.В. Ярова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим у сучасних умовах вирішення проблеми зайнятості сільського населення та рівня забезпеченості ринку праці трудовими ресурсами потребує розгляду в контексті економічного розвитку та пошуку шляхів вирішення даних проблем.

Мета статті полягає у визначенні сучасного стану ринку праці та тенденцій його розвитку, а також виокремленні найбільш гострих проблем, які стосуються зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна, політична та соціальна нестабільність потребує нових підходів до подальшого та всебічного вивчення проблем формування та розвитку ринку робочої сили в аграрному секторі. Формування, функціонування та розвиток ринку робочої сили підпорядковані загальним тенденціям розвитку ринкової економіки України. На динаміку ринку робочої сили впливають економічні, соціальні, політичні, природно-демографічні, морально-етичні, психологічні фактори і процеси. Вони впливають на міграційні процеси, попит та пропозицію робочої сили, показник доходів населення, зумовлених заробітною платою [1, с. 507].

Перехід економіки України до ринкових відносин зумовив значні зміни як у системі показників щодо аналізу ринку праці, так і в методології їх обчислення. За вимогами МОП аналіз ринку праці проводиться за такою категорією, як економічно активне населення, використовуючи при цьому цілу систему взаємопов'язаних соціально-демографічних показників, а саме рівень економічної активності, рівень зайнятості, рівень безробіття [2, с. 119].

Економічно активним населенням уважають частину населення, яка забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та надання послуг. Кількісно економічно активне населення складається з осіб, зайнятих економічною діяльністю, та безробітних. Аналіз основних показників ринку праці у сільській місцевості вказує на складну ситуацію, яка склалася в результаті погіршення показників зайнятості та безробіття населення (табл. 1).

Середньорічна чисельність економічно активного населення віком від 15 до 70 років у 2015 р. зменшилася порівняно з 2010 р. на 2 796,2 тис. осіб, або на 13,4%, у тому числі у сільській місцевості чисельність економічно активного населення зменшилася на 915,6 тис. осіб, або на 13,9%. Розраховані показники економічної активності населення свідчать про зменшення рівня економічної активності населення на 1,3 в. п., у тому числі у сільській місцевості на 6,7 в.п., рівня зайнятості населення – на 1,8 в. п., а у сільській місцевості – на 7,6 в. п. Своєю чергою, рівень безробіття населення зріс на 0,9 в. п., на 2,2 в. п. – у сільській

Динаміка основних показників ринку праці в сільській місцевості України, 2010–2015 рр.
(у віці 15–70 років, тис. осіб)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Економічно активне населення	20894,1	20893,0	20851,2	20824,6	19920,9	18097,9
у т. ч у сільській місцевості	6583,1	6566,7	6481,9	6511,7	5850,6	5667,5
Зайняте населення	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2
у т. ч у сільській місцевості	6108,0	6069,3	5996,3	6033,5	5292,4	5134,2
Безробітне населення	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7
у т. ч у сільській місцевості	475,1	497,4	485,6	478,2	558,2	533,3
Економічно неактивне населення	22051,6	12265,5	12055,3	11861,7	12023,0	10925,5
у т. ч у сільській місцевості	6967,7	3267,0	3282,9	3174,0	3615,9	3 647,7
Рівень економічної активності населення, %	63,7	64,3	64,6	65,0	62,4	62,4
у т. ч у сільській місцевості	67,5	68,1	67,7	68,5	61,8	60,8
Рівень зайнятості населення, %	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7
у т. ч у сільській місцевості	62,7	63,0	62,7	63,5	55,9	55,1
Рівень безробіття населення, %	8,2	8,0	7,5	7,2	9,3	9,1
у т. ч у сільській місцевості	7,2	7,6	7,4	7,3	9,5	9,4

Джерело: складено на основі [3]

місцевості. Отже, як свідчать розрахунки, найбільших і негативних змін у структурі населення за економічною активністю зазнало саме населення у сільській місцевості.

Для повного висвітлення ситуації на ринку праці необхідно проаналізувати рівень зайнятості населення, адже зайнятість виступає одним із головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Враховуючи досить високу питому вагу сільського населення в загальній кількості населення України (32%), важливість і актуальність проблем зайнятості на сучасному етапі аграрного реформування важко переоцінити.

Зайнятість у сільському господарстві має свої характер та особливості. Спад виробництва, погіршення соціальної інфраструктури призвели до зрушення сфери прикладання праці в сільській місцевості. Низький рівень оплати праці, доходи від зайнятості не гарантують селянам захисту від бідності [4]. Спостерігається дисбаланс між трудою забезпеченістю аграрної сфери економіки і параметрами конкурентного поля на ринку сільськогосподарської праці, безробіттям і нелегальною трудовою діяльністю, доходами різних верств населення, темпами продуктивності та оплати праці, часткою матеріальних витрат і затрат праці у собівартості продукції, якістю і рівнем життя та можливостями відтворення життєвого і трудового потенціалу селян. Загострення протиріч у сфері аграрної праці, особливо проблем соціальної політики на селі, вимагає всебічного наукового осмислення проблеми забезпечення зайнятості сільського населення.

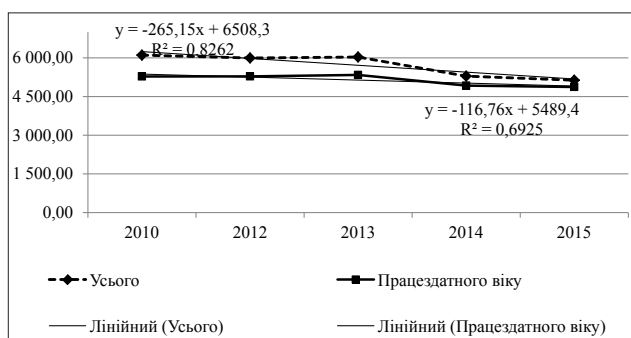

Рис. 1. Динаміка зайнятого населення в сільській місцевості (у віці 15–70 років, тис. осіб)

Джерело: розраховано автором за даними [5]

Динаміка зайнятості населення у сільській місцевості (рис. 1) указує на спад кількості зайнятого населення, особливо працездатного віку.

За досліджуваний період кількість зайнятого населення зменшилася на 15,9%, а працездатного віку – на 7,7%. Середнє щорічне зменшення зайнятого населення в сільській місцевості становить 265,2 тис. осіб, а середнє щорічне зменшення зайнятого населення працездатного віку за відповідний період – 116,8 тис. осіб.

У структурі зайнятого сільського населення за професійними групами найменшу питому вагу займали кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства (станом на 2015 р. – 2,0%), а найбільшу – найпростіші професії (38,7%). Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний шостий працював у промисловості або в торгівлі, кожний сьомий – у сільському господарстві. Це ще раз підтверджує низький рівень забезпеченості кваліфікованими трудовими ресурсами галузі сільського господарства, а також зростанням рівня дешевої робочої сили.

Гостроту проблеми зайнятості мешканців сільської місцевості підкреслює перевищення значень показників рівня неформальної зайнятості над аналогічними показниками зайнятості в міських поселеннях. В умовах ринкової економіки поширюється неформальна зайнятість населення, яка охоплює всі неформальні робочі місця як у неформальному, так і в офіційному (формальному) секторах економіки. У 2015 р. кількість неформально зайнятого населення становила 4,3 млн., або 26,2% від усього зайнятого населення. Серед неформально зайнятих осіб більш як третина осіб (38,6%) працювала саме в сільському, лісовому та рибному господарстві. Зазвичай неформальна зайнятість притаманна населенню окремих соціально-економічних груп.

Так, неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 73,2%, а серед працюючих за наймом таких осіб було 17,3%. Більше половини неформально зайнятих осіб (50,8%) були мешканцями сільської місцевості. Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15–24 років (36,1%) та у віці 60–70 років (37,2%) [3]. Зазначені категорії населення вразли-

Таблиця 2

Динаміка рівня безробіття за рівнем освіти в сільській місцевості в 2010–2015 рр.
(у віці 15–70 років, %)

Роки	Усього	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня, середня	Базова загальна середня
2010	7,2	5,3	9,9	6,8	-	8,0	6,5
2012	7,5	7,0	12,6	7,3	-	8,0	5,5
2013	7,3	7,6	13,0	6,6	-	7,7	5,6
2014	9,5	8,4	18,2	8,3	10,8	9,1	10,8
2015	9,4	7,3	17,4	8,8	10,7	8,8	11,9

Джерело: складено на основі [5]

віші та соціально незахищені в сучасних умовах господарювання.

Ще одним показником, який визначає ситуацію на ринку праці, є рівень безробіття. Безробіттям називається соціально-економічна ситуація в суспільстві, за якої частина активних працездатних громадян не може знайти роботу, що зумовлена переважанням пропозиції праці над попитом. Хоча й існує думка, що безробіття є стимулятором трудової дисциплінованості і активності працюючого населення, однак соціально-економічні втрати від безробіття настільки значні, що в усьому світі докладається багато зусиль для його мінімізації.

Найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15–24 років, а найнижчий – серед осіб віком 50–59 років. Слід зазначити, що рівень безробіття населення віком 15–70 років у мешканців сільської місцевості на 0,4 в. п. перевищував відповідний показник серед городян, а у чоловіків – на 2,0 в. п. від рівня безробіття жінок [5].

Слід зазначити, що в 2015 р. порівняно з 2014 р. у складі безробітних за причинами незайнятості відбулося збільшення питомої ваги вивільнених з економічних причин (на 5,5 в. п.) та осіб, що мали сезонний характер роботи (на 0,6 в. п.). Водночас спостерігалось зменшення частки звільнених у зв'язку із закінченням строку контракту або договору найму та не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів (на 3,0 в. п. у кожній групі), звільнених за власним бажанням, за угодою сторін (на 2,9 в. п.) та інших причин безробіття (на 0,7 в. п.). Найбільшу питому вагу у структурі основних причин безробіття сільського населення займають непрацевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів – 4,0% та звільнені за власним бажанням, за угодою сторін і сезонний характер роботи – 3,8%. Більшість безробітних шукали роботу самостійно (72,5%), а решта зверталася за допомогою до Державної служби зайнятості.

На рівень безробіття також впливає рівень освіти працівників (табл. 2).

За досліджуваний період рівень безробіття зріс на 2,2 в. п., найменшу питому вагу в структурі рівня безробіття за рівнем освіти в сільській місцевості займали безробітні з повною вищою освітою, рівень якої коливався, однак можемо відмітити позитивну тенденцію до його зменшення. Дана тенденція свідчить про зростання потреби в кваліфікованих працівниках. Найбільша питома вага в структурі рівня безробіття належить особам із базовою вищою освітою, рівень якої постійно зростає і станом на 2015 р. зріс порівняно з 2010 р. на 7,5 в. п. Така особливість є суттєвим фактором

формування ринку праці і визначає потребу в працівниках саме з вищою освітою.

Процес формування ринку праці знаходиться в прямій залежності від демографічної ситуації, і саме ці показники є визначальним фактором кількісного складу робочої сили як товару. Динаміка чисельності та руху населення, а також його склад є важливими вихідними параметрами, що визначають тенденції формування та розвитку ринку робочої сили [6, с. 5].

Зменшення чисельності сільського населення відбувається переважно під впливом природного і механічного руху в сільській місцевості. У динаміці питома вага кожного з наведених факторів впливу на чисельність сільського населення змінюється. Якщо в 1990–1995 рр. домінуючим фактором, що зумовлював зменшення селян, був міграційний вплив, то в 1996–2013 рр. переважачим фактором стало природне скорочення сільського населення, а за останні два роки ситуація змінюється на користь міграційного впливу. Питома вага сільського населення в загальній структурі населення за період 2010–2015 рр. зменшилася з 31,4% до 30,9 %, загальна кількість скоротилася на 8,2%. Отже, зменшення за останні роки природного руху населення приводить до зменшення населення, що негативно відбивається на забезпеченні трудовими ресурсами передусім сільського господарства.

Вагомий вплив на формування ринку праці має міграційний рух населення. За даним Державної служби статистики, міграційне скорочення в сільській місцевості спостерігалось в періоди з 2010 по 2013 р., яке зросло на 54,1%. Станом на 2014 та 2015 рр. ситуація змінилася: спостерігався міграційний приріст сільського населення, а різниця між кількістю прибулих та кількістю вибулих зросло з 2 999 ос. у 2014 р. до 119 391 ос. у 2015 р. Дана ситуація пояснюється зростанням кількості переселенців із зони проведення антитерористичної операції, кількість яких невпинно зростає.

Покращення ситуації на ринку праці в сільській місцевості не зможе обійтися без допомоги і підтримки з боку держави, адже держава покликана виконувати досить важливі функції, а саме: забезпечення рівності сторін у відносинах «роботодавець – працівник»; зростання ефективності трудових відносин та раціональне використання трудових ресурсів; суспільне визнання унікальної цінності праці; забезпечення нормативно-правової бази функціонування ринку праці; оптимізація соціальної, організаційної, функціональної та територіальної структур ринку праці; розвиток потужного внутрішнього ринку та забезпечення платоспроможності населення; підтримка розвитку професійних спілок, які діють на ринку праці.

Програма забезпечення зайнятості має бути широкомасштабною і включати вирішення певного комплексу проблем, пов'язаних із розвитком сільської місцевості. Насамперед це підпрограми: розвитку на селі інфраструктури соціально-комунального призначення; економічної допомоги розвитку приватної власності; житлового будівництва; розвитку сільського господарства і раціонального природокористування в сільській місцевості [7].

Основними засобами забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення визначено такі: утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі; запровадження спрощеного порядку реєстрації та звітності суб'єктів господарювання в аграрному секторі; розмежування підсобної та підприємницької форм господарювання сільських сімей, сприяння перетворенню особистих підсобних господарств у господарства товарного типу; підтримка розвитку особистих підсобних господарств як форми самозайнятості сільського населення; залучення приватного сектора у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму); регулювання трудової міграції сільського населення, спрямування її з трудонадлишкових регіонів до депресивних сільських територій; запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працюючих сільських жителів; надання державної підтримки розвитку дрібного і середнього підприємництва на селі; створення спеціального фонду підтримки підприємницької діяльності на селі молодих сімей; розвиток та підтримка діяльності кредитних спілок; поліпшення умов реалізації селянами

продукції особистих підсобних господарств [8]. Отже, запропоновані засоби забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення можуть позитивно вплинути на ситуацію на ринку праці у сільській місцевості, разом із тим забезпечуючи розвиток аграрної сфери в цілому.

Висновки. На етапі подальшої трансформації ринкових відносин ринок праці залишається одним із головних елементів ринкової системи господарювання, який має свої специфічні особливості в аграрній сфері. Стан аграрного ринку праці проявляється в коливанні попиту та пропозиції на робочу силу, зниженні престижності аграрної праці, рості обсягів безробіття й високому рівні безробіття, сезонності аграрного виробництва, низькій територіальній та професійній мобільності селян, низькій ціні аграрної праці і, як наслідок, погіршенні соціально-економічних умов праці. Проведені дослідження також свідчать, що проблема зайнятості та безробіття на селі загострюється, передусім залишається непрацевлаштованою молодь, яка після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів не має роботи, хоча, за даними дослідження, потреба саме в працівниках із вищою освітою зростає.

Отже, без підтримки на державному, регіональному та місцевих рівнях, а також розробки програм, які б включали систему заходів, спрямованих на створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, ринок праці в аграрній сфері і надалі буде перебувати у складному становищі. Також важливим для розвитку аграрного ринку праці є забезпечення молоді робочими місцями для отримання досвіду і зменшення рівня неформально зайнятого населення.

Список літератури:

1. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К. : Ін-т аграр. економіки УААН, 2002. – 518 с.
2. Олійник О.В. Економічний механізм сталого розвитку сільськогосподарських підприємств : [монографія] / О.В. Олійник, Г.С. Морозова. – Х. : Місдруку, 2012. – 272 с.
3. Ринок праці у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm.
4. Залізник О.Д. Проблеми зайнятості в сільській місцевості / О.Д. Залізник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/worldfood-situation/foodpricesindex/en/>.
5. Економічна активність населення України 2015/ Державна служба статистики України ; за ред. І.В. Сенік. – К., 2016. – 216 с.
6. Приступа М.І. Регулювання соціально-трудова відносин на регіональному ринку праці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 / М.І. Приступа ; Харк. держ. економ. ун-т. – Х., 2004. – 21 с.
7. Хлівна І.В. Особливості функціонування та тенденції розвитку ринку праці у сільській місцевості / І.В. Хлівна // Ефективна економіка. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_17.
8. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc-8/>.

Пахучая Э. В.

Харьковский национальный аграрный университет имени В. В. Докучаева

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Резюме

Предметом исследования является анализ аграрного рынка труда, который принимает непосредственное участие в обеспечении продовольственной безопасности страны путем обеспечения аграрного сектора трудовыми ресурсами. В статье проанализированы основные показатели рынка труда в сельской местности. Определены основных причин безработицы и уровень безработицы по уровню образования в сельской местности. Исследованы состояние демографической ситуации и доминирующие факторы, обуславливающие его количественные изменения. Определены основные пути решения проблемы роста уровня безработицы сельского населения.

Ключевые слова: рынок труда, экономически активное население, движение населения, занятость, уровень безработицы.

Pakhucha E. V.

National Agrarian University named after V. V. Dokychaev

CURRENT STATE OF THE LABOUR MARKET IN THE AGRARIAN SECTOR

Summary

The subject of research is the analysis of the agricultural labor market, which is directly involved in ensuring food security of the country by ensuring that the agricultural sector workforce. The article analyzes the main labor market indicators in the rural areas. The main causes of unemployment and the rate of unemployment by level of education in rural areas. The state of the demographic situation and the prevailing factors that led to its quantitative changes. The main ways to address the growth of unemployment in rural areas.

Keywords: labor market, economically active population, movement of population, employment, unemployment rate.